

Христинч Інна Олександрівна,
кандидат економічних наук, доцент

(Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»)

УДК 343.988(075)

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ЛАТЕНТНОЇ ВІКТИМНОСТІ – ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Охарактеризована необхідність вдосконалення обліку латентної віктимності різних класифікаційних типів потерпілих від злочину. Розглянуті питання у світі реформування органів кримінальної юстиції з урахуванням пропозицій Ради Європи.

Ключові слова: латентна віктимність, потерпілий, реформування кримінальної юстиції.

Дана характеристика необхідності удосконалення учета латентної віктимності різних класифікаційних типів потерпевших от преступления. Рассмотрены эти вопросы в свете реформирования органов уголовной юстиции с учетом пропозиций Совета Европы.

Ключевые слова: латентная виکتимність, потерпевший, реформирование уголовной юстиции.

The described necessity of perfection of accounting latent victimology of different classification types of crime's victims. The considered questions are in light reformations of organs of criminal justice taking into account suggestions of Council of Europe.

Key words: latent victimology, victim, reformation of criminal justice.

Питання щодо реформи кримінальної юстиції України нарізало давно. Але, на жаль, започатковані владою ще у 2005 р. процеси щодо визначення напрямів реформування її до цього часу нічого суттєвого не дали. Було прийнято Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів», яким було затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України. Як відомо, 27.08.2008 р. Кабінет Міністрів затвердив план заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні. Вважалося, що реалізація Концепції реформування кримінальної юстиції України дасть змогу докорінно змінити діяльність цих органів у напрямку демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством. Передбачалося також створення єдиної системи статистики системи кримінальної юстиції, єдиної системи електронного обліку даних про кримінальну

правопорушення, адміністративні проступки та покарання за них [1; 2; 3].

Після вступу до Ради Європи Україна взяла не себе низку зобов'язань. Так, протягом 2012 р. було зроблено чимало кроків у напрямку реформування правосуддя. Ухвалено новий закон «Про адвокатуру» та набув чинності у листопаді Кримінальний процесуальний кодекс. Але необхідне подальше реформування системи кримінального досудового розслідування й органів прокуратури, також створення Державного Бюро розслідувань. Рада Європи й надалі готова надавати експертні консультації та висновки.

20 лютого 2013 року в Офісі Ради Європи відбулася зустріч – презентація для партнерів з недержавних громадських організацій нового проекту Ради Європи «Підтримка реформи кримінальної юстиції», який фінансується МЗС Данії. На зустрічі були присутні: координатор проекту від РЕ Леонід Антохі, міжнародні експерти Ерік Сванідзе, Джеремі МакБрайд, Лорена Бахмайер, Мікаель Лінгбо та радник з правових питань Божена Маланчук. Громадські та міжнародні організації були представлені Міжнародною Амністією в Україні, Центром політико-правових реформ, Громадським захисником, Центром суддівських студій та Харківським інститутом соціальних досліджень. [4].

До участі у конференції, яка відбулася 12 березня 2013 року з нагоди відкриття проекту «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні» та засідання Керівного комітету проекту, було запрошено представників Адміністрації Президента України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Державної пенітенціарної служби України, органів судової влади, вищих навчальних закладів, наукових установ та громадських організацій. З боку міжнародних інституцій участь у заході взяли експерти Ради Європи, партнери Проекту, представники міжнародних і громадських організацій, що працюють у сфері реформування кримінальної юстиції в Україні. Усі сподіваються, що започаткований Проект Ради Європи сприятиме забезпеченню ефективності функціонування системи кримінальної юстиції та удосконаленню роботи національної судової системи. [5].

Загально відомо, що необхідною умовою ефективної правоохоронної діяльності є також систематичне здійснення кримінологічного аналізу злочинності, котрий дозволяє: отримати повну, детальну та максимально достовірну інформацію щодо стану злочинності на певній території за певний період часу та дослідити територіальні відмінності; розповсюдженості злочинів окремих типів та видів; характеристики осіб, які вчинили злочини;

стану та тенденцій віктимізації; соціально-економічних явищ та процесів, що впливають (негативно або позитивно) на злочинність; розробити план та прогноз змін у стані, структурі та динаміці злочинності на певній території, що ймовірно можуть статися протягом визначеного періоду часу у майбутньому. Це дає змогу проводити більш зважене реформування органів кримінальної юстиції.

Велике значення для встановлення реального обсягу злочинності і її тенденцій в тому чи іншому регіоні має врахування рівня латентної віктимності. В більшості розвинутих країн світу з метою більш реальної оцінки стану злочинності систематично проводяться опитування латентної віктимності населення, на сьогодні таких країн близько 70. В нашій країні такі дослідження проводять, на жаль, окремі дослідники; широкомасштабного всеукраїнського опитування не відбувається. Так, навесні-влітку 2012 р. Харківським інститутом соціологічних досліджень було проведено опитування 15 тис. респондентів в 349 населених пунктах у всіх областях України. Статистична похибка не перевищує 0,8%. Внаслідок цього опитування було встановлено, що 6 % опитаних стали жертвами злочинів протягом останнього року. Якщо екстраполювати цю цифру на все населення України, то кількість потерпілих від злочинів протягом останнього року становитиме приблизно 2 307 600 осіб. Одночасно із цим, за статистикою МВС, в 2011 р. потерпілими від злочинів було визнано 343 159 осіб, що практично в 6 разів менше від кількості потерпілих, виявлених у ході дослідження. При цьому 38,2 % відповіли, що не зверталися в міліцію. Також у респондентів запитали, які причини неповідомлення в міліцію про злочини. При цьому можна було дати кілька варіантів відповідей. 29,34 % вважають, що міліція не зацікавлена в розгляді таких злочинів, 25,74 % опитаних – що від міліції мало користі, 22,7 % думають, що розберуться самі, 21,55 % вважають злочини проти них таким, що відбуваються повсюди, 20,95 % не хотіли додаткових клопотів, 11,07 % не звернулися в міліцію у зв'язку з тим, що збитки були незначними, 8,98 % – у зв'язку з тим, що в злочині була частково і їх провина, 2,09 % – побоюються міліції, 0,59 % намагалися міліції повідомити про злочин, однак там не зацікавилися тим, що сталось. У тих респондентів, які звернулися в міліцію, запитали також, чи задоволені вони тим, як міліція розібралася з їхнім випадком. При цьому 65 % опитаних задоволені розглядом міліцією їхньої справи, 29,5% – не задоволені, 5,1 % – не змогли відповісти. Крім того респонденти повідомляли про недостатнє інформування ходу розслідування їхньої справи, що, природно, не сприяє довірі населення до роботи міліції. [6].

Як відомо, на перехресті сучасної кримінології та психології сформувалась галузь знань, а саме віктимологія як наука про поведінку жертви. Віктимність (від лат. «victima» – жертва, комплекс жертви, роль жертви) тлумачиться як стійка особистісна якість, що характеризує об'єктну характеристику індивіда ставати жертвою зовнішніх обставин і активності соціального оточення, або схильність суб'єкта до поведінки у взаємодії з іншими виявлятися жертвою. Віктимність проявляється у різноманітних сферах життєдіяльності людини, особливо у міжособистісних стосунках. За думкою О. Б. Бовть, стан злочинності та рівень віктимізації у суспільстві у всі часи вважався невід'ємним елементом його певної морально-правової характеристики [7, с. 131].

Багатоаспектні проблеми латентної віктимології розглядалися в ряді наукових праць вітчизняних вчених та представників ближнього та далекого зарубіжжя. Це роботи Л. В. Багрій-Шахматова, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, О. І. Бойко, В. І. Борисова, В. П. Коновалова, М. І. Коржанського, О. В. Лисодеда, А. Л. Репецької, В. Я. Рибальської, Д. В. Рівмана, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, В. С. Христенко, О. Ю. Юрченко та ін. вчених. Як вважає В. Я. Рибальська, погоджуючись з В. П. Коноваловим, віктимність доцільно розрізняти залежно від фактора, що її зумовлює, а саме: віктимність як сукупність соціально-психологічних якостей особистості, пов'язаних з особливостями її соціалізації; віктимність як виключно соціальна «безособова» якість, зумовлена виконанням соціальних функцій (професійна віктимність); віктимність як біофізіологічна якість особи (вікова віктимність); віктимність як наслідок патологічного стану особи [8, с. 68]. Віктимність включає в себе індивідуальну віктимність, масову (групову) віктимність, видову віктимність. Досліджуючи індивідуальну віктимність Д. В. Рівман зауважив, що цей вид віктимності є зумовлене наявністю злочинності стан уразливості окремої особи, який виражається в об'єктивно притаманній людині здібності стати жертвою злочину [9, с. 42]. Отже, індивідуальна віктимність – якість конкретної людини, котра зумовлена сукупністю соціальних, психологічних, біофізичних факторів, які підвищують у тій чи іншій життєвої ситуації вірогідність стати жертвою злочину. Масова віктимність, тобто віктимність об'єктивно існуючої певної спільноти, характеризується майже аналогічними із злочинністю показниками: рівень, структура, динаміка. Співвідношення між індивідуальною віктимністю та масовою віктимністю можливо розглядати як співвідношення окремого злочину та злочинності у цілому. Тому цілком доречно виділити латентну віктимність по аналогії з латентною злочинністю [9, с. 77]. Російський психолог М. А. Одинцова вважає, що

доцільно розглядати два конститутивних типа віктимності: особистісну та рольову. Безперечно, особистісна віктимність впливає на рольову поведінку, оскільки зазнає потужного впливу особистісних особливостей людини [10, с. 84]. Крім того, особистісна віктимність інколи є фактором, який впливає на вибір поведінки в значущій ситуації та зумовлює набуття особою віктимного досвіду. За думкою Д. А. Сорокотятіної, віктимність – це дія або навіпаки бездіяльність осіб, при яких вони стають жертвами злочину в типових і нетипових для них ситуаціях [11, с. 34].

Українські вчені-кримінологи НАВС України розрізняють такі види поведінки жертви: *провокуюча* – образа, приниження, напад, знущання тощо; *позитивна* (не провокуюча); *нейтральна* щодо впливу на поведінку злочинця; *пасивна* – найхарактерніша для взаємодії близьких родичів.

Схожу класифікацію видів поведінки жертви пропонують вчені-кримінологи Санкт-Петербурзької академії МВС Росії: *негативна*, тобто така, що провокує злочин або створює для нього об'єктивно сприяючу ситуацію; *позитивна*, що виражається у протидії злочинцю, виконанні громадського обов'язку тощо; *нейтральна* – така, що не сприяла вчиненню злочину.

А. Ф. Зелінський, класифікував віктимну поведінку за її характером: *конфліктна*, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію або бере активну участь у конфлікті, що виник (є ініціатором бійки або вступає в бійку на боці однієї зі сторін). Особливими різновидами такої поведінки є необхідна оборона, затримання злочинця, правозахисна активність; *провокуюча* (демонстрування багатства, екстравагантна зовнішність, неправильна поведінка жінки, що створює уявлення про її доступність тощо); *легковажна* (довірливість і наївність неповнолітніх та інших осіб, що неспроможні опиратися нападаючому, створення аварійних ситуацій на шляхах пішоходами й водіями тощо).

Кримінологічна значущість віктимної поведінки, що характерна для багатьох жертв злочинів, уможливорює певну їх класифікацію. Класифікація потерпілих від злочинів має важливе значення для запобігання злочинам, оскільки мета її розробки полягає в підвищенні ефективності профілактики злочинів і забезпеченні охорони громадян як потенційних жертв.

Кримінологи Санкт-Петербурзької академії МВС Росії вважають, що до основних підстав для класифікації жертв злочинів належать *стать, вік, професійна приналежність, морально-психологічні особливості особи* (що сприяє швидкому складанню особистісно-віктимологічної типології) та ін.

Класифікація жертв за *статтю* важлива не лише тому, що жертвами окремих деяких злочинів можуть бути тільки жін-

ки, а з огляду на певні елементи, характер поведінки, що типова для ситуації, у якій завдається шкода. Класифікація жертв за віком необхідна вже тому, що підвищена віктимність, наприклад, неповнолітніх і осіб похилого віку зумовлює необхідність розробки спеціальних заходів віктимологічної профілактики. *Посадове становище і професійна діяльність* також можуть зумовлювати підвищену віктимність, і останнім часом ця підстава стає дедалі актуальнішою. До такої категорії осіб належать працівники правоохоронних органів, інкасатори, охоронці, касири, водії таксі, що працюють вночі. Останніми роками до професій, що мають підвищену віктимність, додалася й така, як зайняття бізнесом. Важливе значення має також класифікація жертв за ознаками їх ставлення до особи, що завдає шкоду, і насамперед за *морально-психологічними особливостями*. У механізмі злочину «працюють» статура розбещеність і схильність до вживання алкоголю й наркотиків; жадібність і деспотизм; агресивність і жорстокість; брутальність і боягузливість; сміливість і доброта; фізична сила і слабкість тощо. Усі перелічені якості виявляються в поведінці і за певних обставин можуть сприяти або перешкоджати вчиненню злочинів. Класифікація жертв за морально-психологічними ознаками необхідна насамперед для характеристики категорій злочинів, в яких зазначені риси особи жертви є основою способу й форми вчинення злочину або приводом злочину.

Особистісні якості жертв актуалізуються певними ситуативними факторами, що дає підстави для такої їх класифікації: *агресивні жертви* – особи, поведінка яких пов'язана з нападом на особу, що в подальшому завдає шкоду іншим особам іншими подібними діями (образою, наклепом, знущанням тощо). Для жертв цього типу характерно умисне створення конфліктної ситуації; *активні жертви* – особи, чия поведінка, хоча й не пов'язана з нападом або створенням конфлікту, проте активно сприяє завданню їм у кінцевому підсумку шкоди (звертаються з проханням про завдання їм шкоди або вчинення дій, що об'єктивно призводять до завдання шкоди чи в інші способи викликають такі дії, а також завдають шкоди самі собі); *ініціативні жертви* – особи, поведінка яких має позитивний характер, але призводить до завдання їм шкоди; *пасивні жертви* – особи, які не опираються злочинцю з об'єктивних і суб'єктивних причин; *некритичні жертви* – особи, для яких характерні необачливість, невміння правильно оцінювати життєві ситуації; *нейтральні жертви* – особи, що не сприяють вчиненню проти них злочину.

Кримінологи України НАВС вважають, що основним критерієм, на підставі якого необхідно класифікувати потерпілих від злочинів, є *ступінь віктимності*, який відбиває в найзагальні-

шому вигляді віктимогенну деформацію особи, професійну, вікову віктимність і віктимну патологію. На цій підставі вчені пропонують таку класифікацію жертв: *випадкова жертва*, тобто особа, яка стає жертвою в результаті збігу обставин. Взаємовідносини, що виникають, не залежать ні від волі бажання жертви, ні від волі й бажання злочинця; *жертва з незначними якостями ризику*, тобто особа, якій притаманні, як і всім нормальним людям, фактори ризику й віктимність якої зненацька різко підвищується під впливом конкретної несприятливої ситуації; *жертва з підвищеними якостями ризику*, тобто особа, стосовно якої діє комплекс факторів ризику. До цієї групи належать два основних типи жертв: жертви необережних злочинів, коли характер виконуваної ними роботи або їх поведінка у громадських місцях містить підвищену віктимність; жертви умисних злочинів, соціальний статус яких при виконанні ними їх соціальних ролей містить підвищений ризик віктимності (працівники ОВС, охорони та ін.). Віктимність цієї категорії може іноді виявлятися в особливих манерах поведінки жертви, в її зовнішньому вигляді тощо; *жертва з високим рівнем ризику*. Морально-соціальна деформація такої особи практично не відрізняється від правопорушників і характеризується стійкою її антисоціальністю (повії, наркомани, алкоголіки та ін.) [12, с. 112 – 115].

Зрозуміло, що таке складне явище як латентна віктимність дуже важко оцінити однозначно, тому зараз вже з'являються точкі зору, що опитування громадян в більшості країн світу дають результати, які значно перевищують реалії сьогодення [13, с. 99]. Хоча деякі вчені зовсім іншої думки [14, с. 231].

З погляду на стан злочинності в Україні розробка дієвих механізмів запобігання їй є необхідною вимогою сучасності особливо з урахуванням необхідності реформування кримінальної юстиції в Україні. Тому необхідно приділити особливу увагу встановленню рівня латентної віктимності в нашій країні.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» [Текст] : Указ Президента України від 8 квіт. 2008р. № 311/2008.
2. Концепція реформування системи кримінальної юстиції України. [Текст] : Затверджено Указом Президента України від 8 квіт. 2008р. № 311/2008.
3. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування системи кримінальної юстиції України. [Текст] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 серп. 2008 р. зі змінами № 1153-р.

4. Презентація проекту Ради Європи «Підтримка реформи кримінальної юстиції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khnsr.kharkov.ua/index.php?id=1361445466> – Заголовок з екрану.
5. Відбулася конференція з нагоди відкриття проекту «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/stanislav_micshenko_vzjav_ucha_st_u_konferenciji_z_nagodi_vidkrittja_proektu_radi_jevropi_pidtrimka_.html – Заголовок з екрану.
6. 40 % жертв злочинів не повідомляють про них у міліцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/40-zhertv-zlochiv-ne-povidomyayut-pro-nih-u-miliciyu-opituvannya.html> – Заголовок з екрану.
7. Бовть О. Б. Про дослідження віктимної поведінки молоді у морально-правовому вимірі [Текст] / О. Б. Бовть // Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. праць. – К. : НУОУ, 2012. – Вип.1(26) – С. 131-138.
8. Рыбальская В. Я. О виктимологическом направлении профилактики преступности несовершеннолетних [Текст] / В. Я. Рыбальская // Виктимология и профилактика правонарушений : сб. науч. тр., Иркутск, 1979. – С. 68-69.
9. Ривман Д. В. Кримінальна віктимологія [Текст] / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304с.
10. Одинцова М. А. Психология жертвы. Сказкотерапия для взрослых [Текст] / М. А. Одинцова. – Самара : Бахрах-М, 2010. – 240 с.
11. Сорокотягина Д. А. Виктимологический анализ при расследовании преступлений / Д. А. Сорокотягина // Криміналістическа віктимологія (вопросы теории и практики) : сб. науч. трудов. – Иркутск, 1980. – 124 с.
12. Кримінологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uadocs.exdat.com/docs/index-282239.html?page=4> – Заголовок з екрану.
13. Сердюк П. П. Де шукати реальні цифри кримінальної віктимізації? [Текст] / П. П. Сердюк // Право та державне управління. – 2011 – № 1. – С. 90-99.
14. Оболенцев В. Ф. Правоотношения как объекты правовой охраны: содержание и количественные характеристики (по материалам разделов 1 – 6 Особенной части Уголовного кодекса Украины) [Текст] / В. Ф. Оболенцев. – Харьков : ФЛП Иолтуховский В. Л., 2007. – 232 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2013
